

Kaj pomeni za filozofijo in humanistiko »feministična košarica«¹

Eva D. Bahovec in Polona Mesec

Ko je Kant v obdobju razsvetljenstva v kratkem spisu »Kaj pomeni orientirati se v mišljenju?« odgovarjal na to vprašanje, je začel z orientacijo v prostoru. Ko stopimo v sobo, se orientiramo glede na to, kaj je na levi in kaj na desni, kaj je zgoraj in kaj spodaj, opremo se lahko na strani neba in prostorsko umeščenost. Prav tako se moramo orientirati v mišljenju: oblikovati moramo neko gledišče ali »mesto izjavljanja«, da bomo tako umeščeni lažje razločili, kaj omogoča mišljenje, kot nekak pogoj možnosti, in kaj ga ovira ali celo preprečuje. V Kantovem vprašanju in odgovoru je bilo vse to potrebno zaradi umestitve v spor o spinozizmu in ateizmu. Njegov spis o *Sporu fakultet* pa postavi vprašanje v institucionalni okvir šole kot dedinje razsvetljenstva in umesti »spodnjo« filozofsko fakulteto kot edino, ki omogoča svobodno raziskovanje ter prinaša propedeutiko za zgornje fakultete prava, medicine in teologije, ki v nasprotju s filozofsko fakulteto izobražujejo za specifične poklice, povezane z državno ureditvijo (Kant 2006b, 148).²

V svojem zgodnejšem nastopnem predavanju se je Kant neposredno zavzel za to, da bi univerzitetni študij človeštvu omogočil misliti z lastno

-
- 1 Pričujoli prispevek o feministični košarici je bil predstavljen na posvetu o Poslanstvu filozofske fakultete v letu 2013 in je objavljen v predelani obliki.
 - 2 »Kajti k zgornjim fakultetam štejejo le tiste fakultete, katerih nauki – ali so ustrojene tako ali drugače in ali naj se jih javno obravnava – sodijo na interesno področje same vlade; fakulteta, ki skrbi le za znanstvene interese, pa se imenuje spodnja, ker lahko svoje ugotovitve postavlja tako, kot se ji zdi prav.« (Prav tam.)

glavo in se opreti na lastni razum. Kljub glasnim kritikam, da se s tem odpira neka iluzorna praznina ali videz, kot da nimamo opraviti z dolgo miselno tradicijo ali kot da lahko iz nje celo preprosto izstopimo, je razmislek velikega profesorja filozofije ob vstopu na univerzo vsekakor nekaj, kar spada v razmislek o poslanstvu filozofske fakultete in mestu feminističnih predmetov na univerzi v današnjem času.

Misliti z lastno glavo v obdobju razsvetljenstva, skupaj z vprašanjem o orientaciji v mišljenju in Kantovim odgovorom nanj, pomeni, da je mogoče eno in drugo povezati in da se nujno ne izključujeta. Pomeni, da moramo sproti in vedno znova potegovati ločnico med tistim, kar je obveljalo za »tradicijo«, in tistim, kar so v kritični teoriji in novi sociologiji izobraževanja poimenovali *official knowledge*, na kar se navezuje nujni moment »kritičnega poučevanja« (Apple, 1992: 7).

V ženskih študijah, študijah spola in feministični teoriji so prav tako upravičeno prav to kritizirali kot »kanon«, na osnovi česar se je postopoma izoblikovala zahteva po predelavi in ponovnem prebiranju kanona ali, na primer na področju umetnostne zgodovine, po »diferenciranju kanona«, *differencing the canon* (Pollock, 1999). Ta proces feminističnega prespraševanja se je najprej začel na področju literarne zgodovine, kjer je bil povezan z vplivnim besedilom Virginie Woolf *Lastna soba*, danes pripoznanim za literarni feministični manifest, in se nadaljeval z zgodovino žensk, ki je »postala institucija« v dobrem pomenu besede. Potem pa se je, nekako po ovinku prek vpeljave feminističnih pedagogik, proces dovršil v morda najzahtevnejši problematizaciji kraljice znanosti – Dame Filozofije (Bahovec, 2007: 155; Malabou, 2011: 160).

1. **Prenoviti »kanon«**

V *Knjigi o Mestu dam*, ki upravičeno velja za nov začetek neke druge – feministične – misli, se Christine de Pizan, filozofinja po izobrazbi in zakonskem stanu, sooča prav s samo tradicijo, možnostjo njenega ponovnega branja, prenosa in prevoda. Videti je, kakor da bi se domala pred njenimi očmi sprevrčalo v strup vse, kar se je nakopičilo kot »tradicionalna vednost« o ženskah (in o njej sami v njej), tako da je prav kot take ni bilo mogoče postaviti pod vprašaj. Pizan začne svojo pripoved z dvojnimi

obžalovanjem; obžaluje, da je tradicija, nakopičena v knjigah, tako sovražna do žensk, in obžaluje, da se je rodila v ženskem telesu. Prvo obžalovanje odpira pot, na kateri je upravičena jeza uravnotežena z razumevajočim vpogledom, drugo stoji na mestu spretno retorične figure, ki vpelje alegorično vizijo; eno in drugo pa jasno kaže na nujni moment ambivalentnosti in avtorefleksivnosti (Bahovec, 1999: 14). S tem je povezana avtonomija lastne pozicije izjavljanja, ki se lahko postavi po robu temu, da se govori v imenu drugega, namesto in na mestu drugega, v tem »posebnem« in privilegiranim pomenu na mestu ženske filozofinje. Tako je celotna knjiga napisana kot samoutemeljitveni zagovor *per negationem*, ki se veriži od argumenta do argumenta in od kamna do kamna v nastajajočem *Mestu dam*. Ženske v tej argumentaciji niso prikazane kot žrtve grdih, umazanih in zlih moških. Ženske so žrtve nevednosti, omejenosti razuma, zaslepljenosti, ki si jo delijo oboji, moški in ženske (Bahovec, 1999: 10).

Začetek feministične misli se vzpostavlja kot začetek nove tradicije, ki prekine z enoumjem mizoginije in enoumjem njenega zrcalnega nasprotja – sovraštva do moških ali glorifikacije žensk, ali pa obojega skupaj. Tako že v poznem srednjem veku naznani prihod obdobja razsvetljenstva, mišljenja z lastno glavo in opiranja na lastni razum – še posebno, če si ženska!

Feminizem je tudi drugačno branje »kanonskih« besedil, na način, da ženske v besedilo »vnašamo lastno življenje« (Felman, 1993: 13), tj. svojo spolno razliko. Študentkina in študentova orientacija v mišljenju bi morala verjetno upoštevati dejstva in težavnosti spolne razlike – ne v samoobrambi, temveč zato, da bi se lahko spoprijela z besedilnim samoodporom in slepimi pegami (Felman, 1993: 5–6). Tak vstop v »staro besedilo iz nove kritične smeri je za ženske več kot poglavje v zgodovini kulture: je dejanje preživetja« in s tem povezane feministične avtobiografije (Rich, 2003: 29; Felman, 1993: 13).

2. Univerza je dedinja razsvetljenstva

Kaj je razsvetljenje? To vprašanje je bilo v obdobju razsvetljenstva zastavljeno javno in nanj so odgovarjali številni filozofi in drugi, med drugim Kant. Njegov odgovor na vprašanje je jasen in ga je mogoče povzeti v

razsvetljskim geslom *Sapere aude!*, Drzni si vedeti, imej pogum za javno rabo lastnega uma, opravi individualni izbor, *Wahlspruch*, kot pogoj za možnost kolektivnega delovanja ter za odpravo ovir za »izhod iz ne-doletnosti« – da bi se morda lahko približali zaželeni »razsvetljeni dobi« (Kant, 2006a: 28).

Dvesto let pozneje se je Michel Foucault, veliki razsvetljenec in nadaljevalec razsvetljenstva v sodobni filozofiji v Franciji, prav v letu smrti vrnil k vprašanju o razsvetljenstvu in Kantovemu odgovoru ter ga prevedel v vprašanje o aktualnosti, o nas samih, tu in zdaj, s čimer je – po Derridajevi »pronominalni politiki« – inavguriral tudi že neko novo »politiko osebnega zaimka« (Bahovec, 2016a: 623). Vprašanju univerzalnega človeškega se je tako pridružil moment filozofovega *carpe diem*, toda ta je bil vedno vezan le na človeka nasploh in na univerzalno človeštvo, ki je bilo, to pa že moramo priznati, vedno znova konstituirano na osnovi neke na videz konstitutivne izključitve – izključitve žensk. Tako kot je *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* izključevala ženske, tudi v francoski revoluciji kot politični vzporednici razsvetljenstva ženskam ni bilo dovoljeno sodelovati, prav tako pa tudi v filozofijo niso imele niti malo priprtih vrat. Mary Wollestonecraft, strastna oboževalka in oponentka Jeana-Jacquesa Rousseauja, njegove *Družbene pogodbe* in njegovega odločilnega pomena za same glavne akterje revolucije, šele začenja vstopati v učbenike filozofije. Ali pa je njen *Zagovor pravic ženske*, ki upravičeno velja za razsvetljski feministični manifest, hkrati pa tudi za nadaljevanje ambivalentne, avtorefleksivne in notranje razcepljene pozicije izjavljanja in »zagovora«, iz njih še vedno izključen (Bahovec, 1998: 34).

Na filozofsko pripoznanje drugosti, drugačnosti in drugotnosti smo morali čakati vse do dvajsetega stoletja, ko je tik pred prelomom prve polovice v drugo izšla ena najvplivnejših knjig stoletja, *Drugi spol* Simone de Beauvoir. »Dolgo sem omahovala, ali naj napišem knjigo o ženski« (Beauvoir, 2013: 11), se glasi prvi stavek filozofskega traktata stoletja, ki ga je mogoče – nič več in nič manj kot – postaviti ob bok Descartesovi izvorni utemeljitvi subjekta mišljenja (Bauer, 2002: 8). S tega ozadja, utemeljenega v beauvoirovski politiki izjavljanja, v nadaljevanju izraste ženska, ki ni le negativ, pomanjšani model ali zrcalna slika moškega kot Subjekta, Človeka, Univerzalnega, Enega, ampak je Drugi kot tak. Ženska je privilegirani model ali paradigma drugega – od nekdanj

različna in od nekdanj in vselej že dominirana. Za kar pa ni prav nobenega razloga, smotra, funkcije, nobenega vzroka ali cilja, ampak botruje njeni vselejšnji sekundarnosti čista kaprica naključja in aleatoričnosti (Bahovec, 2016b: 91). To je temeljna poteza, ki jo postavlja v samo središče sodobne filozofije, vendar je tam ne vidijo ne pisci učbenikov ne največji filozofi našega časa.

Ne Badiou ne Žižek: čeprav izjemna izostrenost njune misli zaobsega skoraj vse, kar domala samoniklo vzbrsti na sodobni anglosaksonski teoretski sceni, ostaja slepa in gluha za ime Simone de Beauvoir – kot filozofa (Badiou, 2012: 11). Morda nam ne preostane drugega, kot da se za začetek ravnamo po variaciji na temo druge velike izjavljalne variacije *Drugega spola*, ki prihaja izpod peresa Julie Kristeve: »Ženska se ne rodi, ampak jaz to postanem« (Kristeva, 2012: 83), hkrati pa se ozremo po novih možnostih filozofije vzgoje (Kodelja, 1993, 1995, 2006, 2012).

3. Filozofija, humanistika in pomen »feministične košarice« v univerzitetnem kurikulumu

Medtem ko se lahko še vedno genuino čudimo, kako v filozofiji ni ženske in njenih zagovornic in sta torej potrebna še kako temeljit pretres »uradne vednosti«, ki se predava na fakulteti, in ponovno branje kanona, kakor nam ga predlaga kritična teorija, se lahko vrnemo k Foucaultu in se z njim prestavimo s pozicije vprašanja *Kaj je razsvetljenstvo?* k vprašanju *Kaj je kritika?* Foucaultov odgovor je kritiški in kritičen: ne biti vladan, ne tako zelo, ne na tak način, ne od njih (Foucault, 2016: 647).

Oblasti se ni mogoče izmakniti, lahko pa, tako kot na svojih seminarjih na Collège de France sam Foucault, izdelujemo zemljevide, ki nam pomagajo zapaziti, kje je investicija oblasti, od kod se je potegnila nazaj, kam je udarila še močnejše, kje je mogoč odpor in kje še hujši protiudarec. Feministična prizadevanja za prenovo celotnega univerzitetnega kurikula gotovo sodijo v ta razsvetljensko-kritiški univerzum, ki ga je ustvarila sodobna »filozofija brez žensk« – vendar si ga poslej niti v sanjah ne bo več mogoče zamisliti kot takega, tako izključujočega in zato teoretsko zavajajočega. Filozofija je doslej mislila le en spol in enega »človeka«

(Irigaray, 1974),³ psihoanaliza je iz ženske naredila »spol, ki to ni« (Irigaray, 1977), feminizem pa še vedno vidi sam sebe v binarni alternativni feminizma enakosti in feminizma razlike.

Last but not least: vprašanje o razsvetljenstvu moramo zastaviti skupaj z vprašanjem o mogoči in realni družbeni spremembi. Vprašanje *Kaj je razsvetljenstvo?* je v obdobju razsvetljenstva kar najtesneje povezano z vprašanjem *Kaj je revolucija?* in je danes aktualno prav kot takšno (Foucault, 2007: 56).⁴ To vprašanje pa konec koncev tako kot vprašanje o razsvetljenstvu zahteva individualno izbiro in držo modernosti onstran nostalgične fascinacije z Revolucijo ter z etiko skrbi zase in za druge, z delom na »nas samih«, ki vključuje ustrezno preoblikovanje praks vzgajanja in poučevanja.

Nasprotnicam mišljenja, ki jih lahko izpostavi nova orientacija v mišljenju, ki jo prinaša nova Nietzschejeva podoba misli v nasprotju s tradicionalno Kantovo, pa moramo na koncu dodati za filozofijo na prvi pogled nenavadno »kategorijo« – neumnost. Kar je bila za Descartesovo stoletje mišljenju zunanja zmota, ki jo lahko odstranimo s pravilno, postopno in natančno izdelano metodo, in za Kantovo stoletje iluzija, ki v nasprotju z zmoto ni povsem zunanja mišljenju, je od Nietzscheja naprej filozofski projekt, ki je hkrati univerzalno človeški in moško-ženski: škodovati neumnosti. To je poslanstvo filozofije – da škoduje neumnosti kot notranjemu nesmislu samega mišljenja (Deleuze, 2011: 134), ki pa se mu zaradi tega, zaradi njegove inherentnosti in neodpravljalnosti, ne smemo odpovedati. Kot novodobni flauberti moramo zbirati neumnosti, jih popisovati v teoriji, znanosti, filozofiji, beležiti v novih *slovarjih prejetih idej*, ne nazadnje v vsakdanjem življenju vseh nas, in se jim, kot foucaulti novega stoletja, postaviti po robu. Deleuzovski odgovor na vprašanje o razsvetljenstvu, ki ni nepovezan z izhodiščnim vprašanjem *Kaj je filozofija?*, pa bi se tako lahko glasil: ne biti toliko vladan od vseh teh neumnosti,

3 »Filozofija je za žensko grobnica. Ne dopušča ji nobenega mesta, nobenega kraja, ne daje ji ničesar, kar bi mogla vzeti. Evropska filozofska tradicija je, to se ve, tradicija, ki izključuje žensko [...]«. (Malabou, 2011: 160.)

4 »Ti vprašanji, *Kaj je Aufklärung?* in *Kaj je revolucija?*, sta obe obliki, v katerih je Kant postavil vprašanje o lastni aktualnosti. Po mojem prepričanju sta to tudi tisti vprašanji, ki nista nehali preganjati, če že ne vse moderne filozofije od 19. stoletja naprej, pa vsaj precejšnjega dela te filozofije [...] od Kanta pa vse do danes.« (Prav tam.)

od neumnosti prav njih, od filozofskih neumnosti, katerih privilegirani primer so »paradigmatske« neumnosti o ženski.

Projekt »feministična košarica«, ki ga pripravljamo v okviru prenove študija filozofije, poskuša takšna kritiška in kritična izhodišča vgraditi v nove učne načrte in predmetnike. Razumeti ga je mogoče v okviru prenove kurikulumov humanistike in družboslovja, ki je videti kot privilegirana naloga današnjega časa in kjer pripade posebno mesto prav feminističnemu kritičnemu pretresu vednosti na področju humanistike in družboslovja, predvsem pa same filozofije. Vednost, ki jo posredujemo študentom in študentkam z vidika ženskih študij, študij spolov in feministične teorije, ostaja zvesta svoji razsvetljenski dediščini in foucaultovski zahtevi po soočenju z mehanizmi oblasti v najrazličnejših pojavnih oblikah.

Poudarjanje in afirmacija razsvetljenskih načel, vključno s kritiko »uradne vednosti,« v katero spada tudi razsvetljenska filozofija, odpirata prostor kritike, ki je zvesta samemu projektu razsvetljenstva, kot ga je zastavil Kant, in »etosu modernosti« kot kritičnemu odnosu do aktualnosti, o katerem piše Foucault (Kant, 2006; Foucault, 2016). S tem odgovarja na vprašanje *Kaj je filozofija?* in omogoča nadaljevanje odgovarjanja za današnji čas in kritično refleksijo nas samih v njem.

Feministična prenova filozofije je vzvod, ki lahko filozofijo in humanistiko razpre kritični avtorefleksiji, ni zavračanje filozofije, temveč njeno nadaljevanje, ki namesto korpusa besedil »uradne vednosti« ponuja nek drug pogled z nekega drugega mesta in drugačne mogoče pozicije izjavljanja.

Literatura in viri

Apple, Michael. 1992. V: *Šola, učitelj in oblast*. Bahovec, Eva D., in Zgaga, Pavel, ur. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Badiou, Alain. 2012. *The Adventure of French Philosophy*. London: Verso.

Bahovec, Eva D. 1998. Feminizem in ambivalentnost: Simone de Beauvoir. *Delta*, 3/4: 29–40.

Bahovec, Eva D. 1999. Christine de Pizan in problem začetka. V: *Knjiga o mestu dam*. Ljubljana: Delta, str. 7–31.

Bahovec, Eva D. 2016a. Foucault in »mi«. *Šum*, 6: 623–641.

- Bahovec, Eva D. 2016b. Usodno naključje: Althusser, Beauvoir, Rousseau. *Problemi*, 3/4: 91–114.
- Bahovec, Eva D., in Mesec, Polona. 2018. Così fan' tutti. Filozofija, psihoanaliza, feminizem in teorija izjavljanja. *Problemi*, 9–10: 111–128.
- Bauer, Nancy. 2002. *Simone de Beauvoir. Philosophy and Feminism*. New York: Columbia University Press.
- Beauvoir, Simone de. 2013. *Drugi spol*, 2. zv. Ljubljana: Krtina.
- Deleuze, Gilles. 2011. *Nietzsche in filozofija*. Ljubljana: Krtina.
- Eagleton, Mary, ur. 1996. *Feminist Literary Theory*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell.
- Felman, Shoshana. 1993. *What does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*. Baltimore in London: John Hopkins University Press.
- Foucault, Michel. 2007. Kaj je razsvetljenstvo?. V: *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Foucault, Michel. 2008. Kaj je razsvetljenstvo?. V: *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel. 2016. Kaj je kritika?. *Šum*, 6: 643–677.
- Irigaray, Luce. 1974. *Speculum. De l'autre femme*. Pariz: Minuit.
- Irigaray, Luce. 1977. *Ce sexe qui n'en est pas un*. Pariz: Minuit.
- Kant, Immanuel. 2006a. Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo?. V: *Zgodovinsko-politični spisi*. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Kant, Immanuel. 2006b. Spor fakultet. V: *Zgodovinsko-politični spisi*. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Malabou, Catherine. 2011. *Bodi moje telo! Dialektika, dekonstrukcija, spol*. Ljubljana: Krtina.
- Kodelja, Zdenko. 1993. *Laična šola. Pro et contra*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kodelja, Zdenko. 1995. *Objekt vzgoje*. Ljubljana: Krtina.
- Kodelja, Zdenko. 2009. *Družba znanja in konca izobrazbe*. *Problemi*, 6/7: 73–105.
- Kodelja, Zdenko. 2012. *Kritika in apologija*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Kristeva, Julia. 2016. *Beauvoir présente*. Pariz: Pluriel.
- Pizan, Christine de. 1999. *Knjiga o Mestu dam*. Ljubljana: Delta.

Pollock, Griselda. 1999. *Differencing the Canon. Feminist Desire and the Writing of Art's Histories*. London in New York: Routledge.

Rich, Adrienne. 2003. *O lažeh, skrivnostih in molku. Izbrani eseji (1966–1978)*. Ljubljana: Založba ŠKUC.

Woolf, Virginia. 1998. *Lastna soba*. Ljubljana: Založba */cf.

Wollstonecraft, Mary. 1993. *Zagovor pravic ženske*. Ljubljana: Krtina.